

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.7(091)

МИСТЕЦТВО ЖИТИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ РАКУРС

Галина Арсентьєва

*Запорізький національний технічний університет,
Інститут економіки та управління, кафедра філософії
вул. Жуковського, 64, 69063, Запоріжжя, Україна*

Проаналізована проблема мистецтва жити у філософському аспекті. Автор статті дійшла висновку, що мистецтво жити – це реалізація потенційних можливостей, здібностей і хисту людини.

Ключові слова: самосвідомість, екзистенція, екзистенціали, життя, мистецтво жити.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У статті пропонується розглянути мистецтво жити з погляду таких філософських категорій, як «самосвідомість», «життя», «екзистенція». Усі вони пов'язані із самореалізацією цілісності людського «Я», з його творчим розвитком і застосуванням у різних сферах його прояву і на такому високому рівні, як це відбувається в мистецтві, коли максимально самореалізуються потаєнні, сокровенні горизонти і можливості буття людського «Я».

Проблему самоздійснення людського «Я» заслужено відносять до числа однієї із самих складних проблем філософії. Категорія «Я» як результат сформованості самосвідомості є вінцем розвитку свідомості людини. Самосвідомість, або «Я», допомагає людині не тільки відображати зовнішній світ, але, виділивши себе в цьому світі, пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе, транслювати себе світу. Усвідомлення себе як «Я» передбачає внутрішню цілісність, сталість особистості, яка незалежно від мінливих ситуацій здатна залишатися собою. Безперервність таких переживань і дає людині можливість інтегрувати себе в єдине ціле «Я». Головна функція самосвідомості – зробити доступними для людини мотиви і результати її вчинків і дати можливість зрозуміти, якою вона є насправді, оцінити себе.

Тільки завдяки усвідомленню своєї індивідуальності виникає прагнення захистити свою індивідуальність від загрози її нівелювання. Для самосвідомості людини найбільш значущим є стати самою собою, залишитися самою собою, незважаючи на вплив ззовні, уміти підтримувати себе у важких станах.

У процесі соціалізації розширюються і поглиблюються зв'язки спілкування людини з людьми, групами, суспільством загалом, відбувається становлення в людині образу свого «Я». Образ свого «Я», або самосвідомість (уявлення про себе), не виникає в людини одразу, а складається поступово, упродовж її життя, під впливом численних соціальних чинників, включає 4 компоненти: 1) соціально-моральну самооцінку; 2) усвідомлення відмінності себе від решти світу; 3) усвідомлення своїх психічних властивостей, емоцій, самооцінки; 4) усвідомлення свого «Я» як суб'єкта діяльності [1].

Завдання статті – зробити спробу уточнюючого осмислення філософського категоріального апарату щодо феномена мистецтва жити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор

Теоретичну основу даної статті становлять, з одного боку, праці представників сучасної європейської неklasичної філософії (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Г. Марсель, К. Ясперс, М. Мерло-Понті, Н. Аббаньяно, Ф. Ніцше, А. Бергсон, М. Хайдеггер, В. Дільтей); з іншого боку, роботи російських представників діяльнісного підходу (Г. Батішев, Л. Буєва, М. Дьомін, М. Каган, Д. Леонтєв, Л. Моторіна, В. Мерлін, С. Кудінов); із третього боку – це роботи представників української школи дослідження даного феномена (В. Ямницький, Н. Богданова, О. Джура).

Українська філософська школа приділила увагу дослідженню проблеми мистецтва життя в контексті вивчення життєтворчості взагалі та феномена спілкування як оптимізуючого чинника самоздійснення людського «Я». Розвиток життєтворчої активності аналізується в роботах В. Ямницького [1]. Теоретично-методологічні основи дослідження життєтворчості розглянуті в працях О. Джури [2]. Культурі життєтворчості присвячені дослідження Н. Богданової [3]. У роботах А. Довганя, А. Клепікова, Л. Злобіної, Т. Кононенко опрацьовані деякі аспекти мистецтва життя у зв'язку з феноменом спілкування: спілкування і культура життя (А. Клепіков) [4], спілкування як засіб життєдіяльності особи (А. Довгань) [5], спілкування і розвиток особи в різних сферах людського життя (Л. Злобіна) [6], соціально-історичні типи спілкування (Т. Кононенко) [7].

Виклад основного матеріалу

У сучасній науці є різні погляди на генезис самосвідомості. Традиційним є розуміння самосвідомості як вихідної генетично первинної форми людської свідомості, що ґрунтується на самовідчутті, самосприйнятті людини, коли ще в ранньому дитинстві формується в дитини цілісне уявлення про своє фізичне тіло, про різницю себе і решти світу. Виходячи з концепції «первинності», вказується на те, що здатність до самопереживання виявляється особливою універсальною стороною самосвідомості, яка його породжує. Існує і протилежна думка, згідно з якою *самосвідомість – вищий вид свідомості, що виник як результат розвитку свідомості*. Не свідомість народжується із самопізнання, з «Я», а навпаки, самосвідомість виникає під час розвитку свідомості особистості. Третій напрям виходить із того, що *усвідомлення зовнішнього світу і самосвідомість виникли і розвивалися одночасно, в єдності і взаємозумовленості*. З об'єднанням «предметних» відчуттів складається уявлення людини про зовнішній світ, а в результаті синтезу самовідчуття – про саму себе.

Критерії «Я» (або самосвідомості):

1) виділення себе із середовища, усвідомлення себе як суб'єкта, автономного від середовища (фізичного середовища, соціального середовища);

2) усвідомлення своєї активності («Я керую собою»);

3) усвідомлення себе «через іншого» («Те, що я бачу в інших, може бути і моєю якістю»);

4) моральна оцінка себе, наявність рефлексії (усвідомлення свого внутрішнього досвіду).

Відчуття людиною своєї єдиності підтримується безперервністю її переживань у часі: пам'ятає про минуле, переживає справжнє, має надії на майбутнє. Безперервність таких переживань і надає людині можливість інтегрувати себе в єдине ціле, у своє індивідуально-неповторне «Я».

Отже, самосвідомість, або «Я», включає в себе: самопізнання (інтелектуальний аспект пізнання себе) і самовідношення (емоційне ставлення до самого себе).

В історії філософії найбільшу увагу проблемі актуалізації потаєнних, сокровених горизонтів і можливостей буття людського «Я» приділила сучасна європейська неklasична

філософія, передусім такі її два філософські напрями, як філософія життя й екзистенціалізм. Крім екзистенціалізму і філософії життя, проблема самореалізації людського «Я» активно досліджується і в межах психоаналізу, гуманістичної психології та філософії, що розглядають людську сутність з погляду її особистісного зростання і творчої діяльності. У центрі самореалізації особистості актуалізуються поняття, так чи інакше пов'язані із самосвідомістю. Самосвідомість може визначатися через пізнання себе, пізнання своєї самості. Самість – гіпотетичне поняття, уведене в психологію К. Юнгом як «центр тотальної, безмежної психічної особистості, яка не піддається визначенню». Свідоме Его підпорядковане або включене в самість, наділену своїм голосом, чутним іноді в моменти інтуїції і сновидінь. Самоактуалізація в цій концепції є по суті еволюцією самості, яка відбувається в напрямі від несвідомого до моральних ідеалів.

Самореалізацію як підставу для повноцінної життєдіяльності людини як суб'єкта особистого і суспільного буття розглядають З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, М. Хайдеггер та інші дослідники.

З. Фрейд був серед перших, хто спробував побачити в домінуючих інстинктах людини потребу в самореалізації. Самореалізація, за З. Фрейдом, локалізується в несвідомому шарі людської психіки і проявляється в «прагненні до задоволення», властивому людині з народження. Цій інстинктивній потребі в самореалізації протистоять нав'язані суспільством імперативні вимоги культури (норми, традиції, правила тощо), основна функція яких полягає в цензурі несвідомого, у придушенні інстинкту таких потреб.

Адлеріанській підхід до проблеми самореалізації – це рішення особистістю трьох життєво важливих завдань: професійної самореалізації; самореалізації в сім'ї; самореалізації в любові, дружбі, у взаємодії з іншими.

Модель структури самосвідомості, запропонована К. Юнгом, заснована на протиставленні усвідомлюваних і неусвідомлюваних елементів людської психіки.

Поняття «самість» введено в обіг К. Юнгом як архетипічний образ людського потенціалу і єдності особистості як цілого, як сумативності особистості. У К. Юнга «самість» висловлює єдність особистості як цілого, центр сумативної цілісності свідомого і несвідомого. Пізніше категорія «самість» досліджується у філософії М. Хайдеггера. М. Хайдеггер терміном «самість» позначав буття «Я» («само-буття»), тобто таке суще, яке може вимовити: «Я». М. Хайдеггер виділяє два види самості: особисту самість і безособову. Особиста самість (Ich-selbst), за М. Хайдеггером, – це коли людина вважає своєю ідентичністю буття існування як «турботи» щодо іншої людини з турботою одночасно і про себе. Безособова ж самість (Man-selbs) у М. Хайдеггера відсуває на другий план власні можливості і горизонти буття, а на перший план ставить турботу про іншу людину [8].

Отже, *самоздійснення людського «Я» – це реалізація потенційних можливостей, здібностей і хисту людини, здійснення людиною самої себе за покликанням, за долею тощо, як більш повне самопізнання і прийняття свого «Я».*

І філософія життя, і екзистенціалізм, що виникли як опозиція класичному раціоналізму і як реакція на кризу механістичного природознавства, звернулися до життя як первинної реальності, цілісного органічного процесу. Але саме поняття «життя» і до цього дня залишається багатозначним і невизначеним, дає простір для різних трактувань. Воно розуміється і в біологічному, і в космологічному, і в культурно-історичному планах. Якщо у Ф. Ніцше, наприклад, «життя» виступає у формі «волі до влади» [9], а в А. Бергсона «життя» – це «космічний життєвий порив», суттю якого є свідомість або надсвідомість [10], то, наприклад, у В. Дільтея життя виступає як потік переживань, культурно-історично зумовлених. Однак у всіх трактуваннях є загальне в розумінні категорії «життя».

Життя розуміється як цілісний процес безперервного творчого становлення, розвитку, що протистоїть механічним неорганічним утворенням, всьому визначеному, застиглому і такому, що сталося вже, відбулося [11].

Чи можливе осягнення життя? Якщо можливе, то за допомогою яких засобів, методів, прийомів тощо? Одні представники філософії життя вважають, що феномени життя невимовні у філософських категоріях. Інші, наприклад, В. Дільтей, вважають, що процес життя невіддільний діяльності розуму з його аналізом і розчленуванням. Візьмемо в контексті даної статті саме дільтеєвське тлумачення розуміння життя. В. Дільтей уважав розум за своєю природою безнадійно відірваним від життя. У такій філософії життя панує анти-сциентизм, а раціональне пізнання оголошується тут орієнтованим на задоволення суто практичних інтересів, чинним із міркувань утилітарної доцільності. Науковому пізнанню і його прийомам протиставляються нерозумові, інтуїтивні, образно-символічні способи осягнення (ірраціональні у своїй основі) життєвої реальності – інтуїція, розуміння й ін. Найбільш адекватним способом вираження життя оголошуються твори мистецтва, поезія, музика, відчуття й інші нераціональні способи освоєння світу.

Згідно із В. Дільтеєм, розуміння життя, виходячи з нього самого, – основна мета філософії та інших «наук про дух», предметом дослідження яких є соціальна дійсність у всій повноті своїх форм і проявів. Тому головне завдання гуманітарного пізнання – розуміння цілісності й розвитку індивідуальних проявів життя, їхньої ціннісної обумовленості.

З яких же принципів і методів повинно виходити розуміння життя, на думку В. Дільтея? Він вважає, що це передусім метод осягнення деякої духовної цілісності. Це розуміння достовірне, але ірраціональне, інтуїтивне. Це проникнення в духовний світ автора змістовного тексту, нерозривно пов'язане з реконструкцією культурного контексту створення останнього. Герменевтику В. Дільтей розглядає як методологічну основу всякого гуманітарного знання. Філософ виділяє два види розуміння: розуміння власного внутрішнього світу, розуміння, що досягається інтроспекцією (самоспостереженням); розуміння чужого світу шляхом вживання, співпереживання, відчуття (емпатії). В. Дільтей розглядав здатність до емпатії як умову можливості розуміння як культурно-історичної реальності, так і людини, окремо взятої. Найбільш «сильна форма» осягнення життя, на його думку, – це поезія, тому що вона якимось чином образом пов'язана з пережитою подією. Один зі способів осягнення – інтуїція.

Суспільне життя В. Дільтей розуміє суто як духовне життя, яке розгортається в переживаннях людей. В. Дільтей стверджує: «Оскільки суспільство складається зі структурованих індивідуумів, то в ньому проявляються ті ж закономірності структури, що і в індивідуумі <...>. Закономірності окремої душі набувають форми закономірностей соціального життя». Отже, структура суспільства визначається психічною структурою особистості [12]. І, як потік життєвих психічних подій непередбачуваний, так і потік життєвих соціальних подій теж. Ми не в змозі передбачити, що в духовному розвитку піде за досягнутим вже станом. Ми не знаємо, що ми внесемо в прийдешній день. Історичний розвиток виявляє абсолютно такий же характер [13].

Важливими методами історичної науки В. Дільтей уважав біографію та автобіографію людей, що творять історію. А з роздумів про життя, на його думку, виникає «життєвий досвід». Окремі, породжені зіткненнями наших інстинктів і почуттів у нас, із навколишнім і долею поза нами, узагальнюються в цьому досвіді в знання. Як людська природа залишається завжди тією ж, так і основні риси життєвого досвіду являють собою щось загальне. Водночас В. Дільтей зазначає, що коли наукове мислення може перевірити свої міркування і точно формулювати й обґрунтувати свої положення, то наше знання життя не може бути перевірено, його положення не можуть бути обґрунтовані, і точні формули тут неможливі.

Отже, методи осягнення життя, за В. Дільтеєм, такі: розуміння на основі сприйняття наших власних станів; осягнення цілісності прояву життя; інтуїтивне розуміння життя; ірраціональне розуміння життя; осягнення життя в усій повноті його форм і проявів; проникнення в духовний світ автора, що створює розуміння життя; реконструкція контексту того, що розуміється в житті.

В. Дільтей виділяє 2 види розуміння життя: 1) самоспостереження того, хто осягає життя (аналітична інтроспекція); 2) емпатію (вживання, співпереживання, співжиття, – як здатність і як розвиток цієї здатності);

Розуміти життя, за В. Дільтеєм, – це прагнути представити повний суперечностей досвід самого життя (життєвість і закономірність, розум і абсурдність, ясність і загадковість).

Самопізнання може визначатися через пізнання себе, пізнання своєї самості як усвідомлення людиною найглибшої своєї індивідуально-неповторної сутності, коли відбувається реалізація її суверенного права на вибір, вибір на пряму розвитку, життєвих цілей і цінностей. Сама реалізація цієї людської прерогативи за усвідомлення всіх власних потенцій і можливостей є запорукою творчої самореалізації людського «Я».

Конкретні форми, способи, види самореалізації в різних людей різні. У полівалентності потреби в самореалізації виявляється і розвивається багата людська індивідуальність. Низка дослідників цього називають це терміном «життєтворчість». Вона сприяє самостійному вибору особистістю стратегії життя, розробленню життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, необхідних для реалізації індивідуального життєвого проекту.

У розробленій нами таблиці (див. табл. 1) «Самоздійснення свого «Я» як мистецтва жити» представлено висновки, до яких ми дійшли, зробивши порівняльний аналіз результатів самоздійснення свого «Я» у різних сферах його прояву.

У наведеній таблиці за критерії порівняння різних сфер прояву «Я» ми взяли дві категорії: «компетентність» та «любов». Це дало нам змогу побачити, що завдяки цим критеріям «мистецтво», а в нашому випадку це «мистецтво жити», – це діаметрально протилежний усім переліченим результат самоздійснення людського «Я». Компетентність у перекладі з латинської (*competentia*) означає коло питань, в яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Проектуючи творчо своє життя, розробляючи і здійснюючи індивідуальний життєвий сценарій, особистість опановує континуум нових знань, умінь, навичок, розвиває власну креативність, соціальну кмітливість, вчиться максимально реалізувати свій творчий потенціал.

Мистецтво жити можливо в усіх проявах людського життя: у навчальній діяльності, спорті, стосунках дружби, сім'ї тощо. Але з обов'язковою умовою самореалізації людського «Я», людської самості, його екзистенції на такому високому рівні, як це відбувається в мистецтві. І тому вважаємо за потрібне розглянути, як же саме це відбувається

Таблиця 1

Самоздійснення свого «Я» як мистецтво жити

Самоздійснення свого «Я» у різних сферах його прояву		Результат
Компетентно	З любов'ю	
Ні	Ні	Ремесло
Ні	Ні	Халтура
Ні	Так	Хобі
Так	Так	Мистецтво

в мистецтві, взявши його не просто за основу, а як зразково-показову основу, за образом і подобою якого потрібно будувати, розвивати власну екзистенцію. А мистецтво стверджує, що для цього передусім потрібно навчитися мистецтву любити і те, що ти створюєш, і того, для кого ти це створюєш. Усі дослідники мистецтва в один голос стверджують, що головним мотиваційним важелем у мистецтві є особливе почуття любові і до того, що ти створюєш, і до того, заради кого ти це створюєш. Любов – це один із законів навчання і самонавчання творчості [14, с. 181]. Для самореалізації власної самості необхідно в усіх проявах своєї діяльності обов'язково прагнути робити все з любов'ю. Художник повинен зацікавитися чимось, яким-небудь явищем або предметом, урешті-решт, можна сказати – закохатися в нього, правда художня глибше, ніж просто правда. І інтерес до речі, до якого-небудь явища повинен перетворитися еа трепетну любов, метод мистецтва дає художнику і заглиблення в річ, і любов до неї. В акті творчості художник «одушевляє» художні засоби, вкладає в них душу, «зливається» з ними. Стимулом цього процесу емпатії є любов. Так, Л. Толстой, кажучи про мистецтво вірша або прози в листі до А. Фета, підкреслював, що «сила поезії лежить в любові – напрям цієї сили залежить від характеру, без сили любові немає поезії: помилково спрямована сила, – неприємний, слабкий характер поета до вподоби» [15, с. 114]. Про те ж саме заявляв і композитор П. Чайковський: «Симфонія ця вирощена з любов'ю, нагадує ту материнську любов, яка вважає, що вся суть виховання полягає в тепличному зігріванні, вигодуванні, зніжуванні дитини» [16, с. 227]. Як бачимо, наведені висловлювання теоретиків і майстрів різних видів мистецтва єдині в одному, що у творчості майстер любить простір народження сенсу і пластики, де відкривається можливість загостреного відчуття свого внутрішнього життя, радісної напруги творчих сил. Художник любить перебувати в любові. Мистецтво, як і любов, потребує художника всього і одразу, мобілізує всі інтелектуальні і душевні сили людини.

Отже, один із таких позитивних екзистенціалів, як любов, є оптимізуючим чинником самоздійснення людського «Я». А мистецтво життя по суті своїй ні в чому не відрізняється від мистецтва взагалі, воно від ремесла, халтури, хобі відрізняється професіоналізмом, компетентністю та любов'ю як до свого «Я», так і до його самоздійснення.

Висновки

Самоздійснення людського «Я» – це реалізація потенційних можливостей, здібностей і хисту людини як здійснення людиною своєї місії, або покликання, долі тощо, як більш повне самопізнання і прийняття свого власного одвічного ества, як неустанне прагнення до єдності, інтеграції всіх своїх сутнісних сил. Життя – це і процес, і результат самоздійснення людського «Я».

Один із таких позитивних екзистенціалів, як любов, є оптимізуючим чинником самоздійснення людського «Я». А мистецтво життя ні в чому не відрізняється від мистецтва взагалі, проте воно відрізняється від ремесла, халтури, хобі професіоналізмом, компетентністю та любов'ю як до свого «Я», так і до його самоздійснення.

Мистецтво жити можливо в усіх проявах людського життя. Але з обов'язковою умовою самореалізації людського «Я», людської самості, його екзистенції на такому високому рівні, як це відбувається в мистецтві. Мистецтво жити – це максимально намагатися самореалізувати своє «Я» і там, де це вдається, обов'язково робити це з любов'ю і якісно. Самоздійснення людського «Я» – це реалізація потенційних можливостей, здібностей і хисту людини як здійснення людиною самої себе. Самоздійснення власного «Я» має гармонійно проявлятися в усіх сферах так, щоби це не порушувало цілісності людського «Я». Тоді це точно буде називатися «мистецтвом життя».

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі

Філософський категоріальний апарат щодо феномена мистецтва жити перебуває в стадії свого становлення. Ціла низка питань мистецтва жити у вітчизняній літературі розроблені недостатньо, зокрема історія дослідження цього феномена в історії філософії.

Список використаної літератури

1. Ямницький В. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України; СВД М.П. Черкасов, 2006. 362 с.
2. Джура О. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєтворчості особистості. *Нова парадигма* : журнал наукових праць / голов. ред. В. Бех. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 83. С. 4–10.
3. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. *Філософсько-світоглядний аналіз* : наукове видання. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 302 с.
4. Клепиков А. Феномен комунікації в світі культури : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1996. 200 с.
5. Довгань А. Общение как способ развития творческого потенциала личности : автореф. дис. ... канд. филос. наук. Киев, 1985. 24 с.
6. Злобина Е. Общение как фактор развития личности. Киев : Наукова думка, 1981. 252 с.
7. Кононенко Т. Типи спілкування як елемент історичного процесу (соціально-філософський аналіз) : дис... канд. філос. наук: 09.00.11. Київ, 1994. 139 с.
8. Новейший философский словарь / сост. А. Грицанов. Минск : Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.
9. Ницше Фридрих. Воля к власти. Москва : Эксмо, 2016. 864 с.
10. Бергсон Анри. Избранное: сознание и жизнь. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2010. 399 с.
11. Бергсон Анри. Герменевтика. Психология. История. Вильгельм Дильтей и современная философия. Москва : Три квадрата, 2002. 208 с.
12. Философия в систематическом изложении В. Дильтея, А. Рилья, В. Оствальда, В. Вундта, Г. Эббингауза, Р. Эйкена, Ф. Паульсена, В. Мюнха, Т. Липпса. Москва : Территория будущего, 2006. 437 с.
13. Дильтей Вильгельм. Описательная психология. Москва : Рипол-Классик, 2016. 290 с.
14. Басин Е. Уроки Ван Гога : учебное пособие. Краснодар : Феникс, 2008. 155 с.
15. Толстой Л. О литературе. Статьи. Письма. Дневники. Москва : Республика, 1989.
16. Чайковский П. Литературные сочинения и письма. Т. 2. Москва : Прогресс, 1953.

THE ART OF LIVING: PHILOSOPHICAL ASPECT

Halyna Arsentieva

*Zaporizhzhia National Technical University,
Institute of Economics and Humanitarian Sciences, Department of Philosophy
Zhukovskiy str., 64, 69063, Zaporizhzhia, Ukraine*

This article analyzes the problem of art of living in a philosophical aspect. The author of the article came to the conclusion that the art of living is the realization of potential opportunities, abilities and human dowry.

Key words: self-consciousness, existence, existential, life, art of living.